

dr hab. Helena Krasowska,
prof. Instytutu Sławistyki PAN
ul. Bartoszewicza 1b m.17
00-337 Warszawa

Recenzja rozprawy doktorskiej Olgi Pavliuk

„Mieszkańcy Ukrainy południowo-wschodniej wobec polskośći.

Dylematy tożsamościowe na przełomie XX/XXI wieku

(na przykładzie obwodu zaporoskiego)”

Rozprawa doktorska Olgi Pavliuk przygotowana do obrony pod kierunkiem prof. Dobrosławy Wężowicz-Ziółkowskiej poświęcona jest dylematom tożsamościowym polskiej mniejszości w obwodzie zaporoskim. W pracy dobrze rozwinięta jest teoria tożsamości narodowej, etnicznej i kulturowej. Autorka rozprawy dobrze prezentuje historie wielokulturowego terenu badawczego z uwzględnieniem badanej mniejszości, uwzględniony jest wątek ich obecności i wpływ jaki miała polityka społeczna i kulturowa Polski i Rosji.

Metody badawcze

Materiały źródłowe zebrane zostały od osób deklarujących tożsamość polską na terenie obwodu zaporoskiego na Ukrainie południowo-wschodniej. Aby uzyskać możliwie szeroki zakres materiału źródłowego, w dysertacji wykorzystano różnorodne techniki badań społecznych, należące do metod jakościowych, takie jak:

- narracja biograficzna,
- pogłębiony wywiad z użyciem kwestionariusza,
- gromadzenie i analiza dokumentów osobistych,
- gromadzenie i analiza dokumentów urzędowych,
- obserwacja uczestnicząca.

Na całość dokumentacji składają się: (1) materiały wywołane (wywiady), (2) dane pochodzące z obserwacji uczestniczącej i (3) dane zastane, czyli dokumenty osobiste i urzędowe, ponadto (4) materiały zebrane w trakcie kwerendy archiwalnej oraz dane statystyczne. Taki dobór metody i technik pozyskiwania materiałów źródłowych dokumentujących obraną problematykę wynika z dobrego rozpoznania terenu i środowiska.

Cel i zakres pracy

Przedmiotem pracy jest zaprezentowanie czasu i kierunków przybycia na południowo-wschodnią Ukrainę (obwód zaporoski) Polaków oraz analiza dylematów tożsamościowych.

Kolejne rozdziały pracy poświęcone są następującym celom:

- 1) omówieniu zagadnień historycznych oraz problematyki społecznej badanego terenu oraz mniejszości polskiej;
- 2) opisowi stanu mniejszości polskiej współcześnie;
- 3) przedstawieniu obecnie działających organizacji polskich roli i funkcji kościoła rzymskokatolickiego;
- 4) dylematom tożsamościowym, w tym wskazaniu na jego wyróżniki;
- 5) problematyce związanej z otrzymaniem Karty Polaka.

Tereny południowo-wschodniej Ukrainy są obszarem, na którym przez wieki kształtowała się świadomość narodowa wielu grup etnicznych i narodowych. Nie do końca uformowane masy sowieckiego narodu, który zamieszkiwał te tereny, nagle zaczęły poszukiwać własnej tożsamości. Warto dodać, że sami Ukraińcy nie mieli do końca ukształtowanej tożsamości kulturowej czy narodowej, zwłaszcza na południowo-wschodnich rubieżach kraju. Sytuacja polityczna po 1991 roku spowodowała, że w nowych warunkach rodzącego się państwa demokratycznego rozpoczęły się poszukiwania nowych tożsamości grupowych i jednostkowych. Dotyczy to także Polaków mieszkających w tym kraju.

W składzie narodowo-etnicznym badanego przez mnie terenu największą grupę stanowią Ukraińcy. Drugą pod względem liczebności grupą są Rosjanie. Wkład do rozwoju kulturowego tego terenu wnieśli również: Bułgarzy, Niemcy, Grecy, Żydzi, Czesi, Tatarzy, Polacy, Ormianie i inni. Przedstawiciele tych etnosów i narodów do dzisiejszego dnia mieszkają na tych terenach. Był to region charakteryzujący się przenikaniem różnych kultur. Industrializacja i stalinizacja miały doprowadzić do powstania jednolitego organizmu państwowego i narodu tytularnego, tzn. rosyjskiego. Pod względem językowym polityka ta osiągnęła cel.

Po uzyskaniu przez Ukrainę niepodległości powstały stowarzyszenia narodowościowe wspomnianych grup, prowadzi się naukę języków mniejszościowych. Odradza się wielokulturowość i tolerancja. Polacy na południowo-wschodnią Ukrainę najpierw przebywali jako emigranci zarobkowi, byli także uciekinierami, następnie zsyłano ich do prac w kopalniach. Za wiarę katolicką i pochodzenie polskie byli represjonowani jako „piąta

kolumna". Doznawali wielu upokorzeń, mieli zniknąć z mapy narodowościowej Ukrainy zgodnie z prowadzoną przez siedemdziesiąt lat polityką sowiecką. Polacy byli dobrymi specjalistami w różnych dziedzinach. Cieszyli się sympatią Rosjan i przedstawicieli innych narodów, jako ludzie pracowici i kulturalni, a także uczciwi. Warto zastanowić się, w jak bardzo trudnych warunkach przyszło Polakom żyć, uczyć się, pracować, aby móc śmiało przyznawać się do swojej tożsamości, o tych aspektach znajdziemy w rozdziale drugim dysertacji (77-152). Warto wspomnieć tu także, że mniejszość polska zakłada stowarzyszenia zgodnie z obowiązującą na Ukrainie procedurą prawną. Wyniki badań Olgi Pavliuk przedstawiają się następująco: na terenie obwodu zaporoskiego działa osiem stowarzyszeń, z czego cztery są zarejestrowane w samym Zaporozżu. Na terenie obwodu polskie stowarzyszenia są w Bogatyrówce, Berdiańsku, Melitopolu oraz Energodarze. Stowarzyszenia prowadzą różnorodną działalność kulturalną i edukacyjną. W każdym z badanych miast organizowane są kursy języka polskiego dla różnych grup wiekowych, przedsięwzięcia kulturalne, działają zespoły folklorystyczne, taneczne, wokalne.

Problematyka

Badaną zbiorowość tworzą Polacy którzy z różnych przyczyn znaleźli się na południowo-wschodniej Ukrainie terenie. Bardzo niłą grupę w wyniku osadnictwa przymusowego tworzą potomkowie zesłańców politycznych. Przesiedleńcy z obecnych terenów Ukrainy Zachodniej to Polacy osadnictwa mieszanego, którzy trafili tam z przymusu z pracy oraz obowiązkowej służby wojskowej, także w wyniku osadnictwa dobrowolnego w poszukiwaniu dobrej pracy oraz z powodów rodzinnych – małżeństwa mieszane. Są tu także osoby które powróciły m.in. z Kazachstanu.

Olga Pavliuk omówiła wskaźniki tożsamości polskiej u Polaków na południowo-wschodniej Ukrainie. Wyznaczniki tożsamości u Polaków w obwodzie zaporoskim autorka rozprawy podzieliła na następujące:

1. Pochodzenie. Narodowość jako deklaracja.
2. Związek pokoleniowy. Skąd pochodzą Twój Dziadkowie?
3. Więzy z krajem.
4. Religijność i wyznanie.

Niezwykle ciekawie prezentuje się analiza materiałów i pamięć historyczna poszczególnych rodzin. Prezentowane materiały przynoszą nową wiedzę potwierdzoną przez respondentów. Polacy z Zaporozża rzadko wyjeżdżają do Polski przede wszystkim ze względu

na odległość geograficzną. Warto zwrócić uwagę, że ze 121 badanych osób, tylko 10% ma w Polsce krewnych, a połowa z nich nie utrzymuje z rodziną kontaktów, (s. 164). Co dotyczy kolejnego czynnika związku religii z polskością, to jest ona odmienna od sytuacji jaka do niedawna panowała na Ukrainie zachodniej. Na południowo-wschodniej Ukrainie bycie katolikiem z przynależności (z dziedziczenia) charakteryzuje nie wielu wyznawców pokolenia najstarszego, wyznawców z wyboru spotyka się wśród pokolenia średniego i młodszego. Warto zaznaczyć, że w przeszłości rodzice ukrywali i zatajali religijność, brak też było możliwości przyjmowania sakramentów. Współcześnie natomiast, z powodu zakorzenienia ateizmu, nie zawsze rodzicom udaje się wychowywać dzieci w tradycji religijnej. Jednocześnie zdarza się często, że dzięki dziecku rodzice (albo jedno z rodziców) stają się katolikami. Polacy na Ukrainie Wschodniej przeżyli okres władzy sowieckiej w oddaleniu od Polski oraz od kościoła rzymskokatolickiego. W tym rozdziale tj. religijność i wyznanie (s.167-170) pojawia się także pytanie: *Czy interesujesz się kulturą polską?* (s.168). Nasuwa się wyodrębnienie od religii i wyznania znajomości przez respondentów nazwisk wybitnych Polaków, znajomości dań polskich czy też mediów w języku polskim. Kategoria *Swój/obcy* (s. 170-178) nie przestaje do wyróżników tożsamościowych, a analiza materiałowa wskazuje na kryterium rodzinne i kryterium dokumentów. Przytoczone wypowiedzi wnoszą w pracy bardzo dużą wartość analityczną co zawdzięczamy jej autorce, która zna badane środowisko z autopsji. Sytuacja mniejszości polskiej na południowo-wschodniej Ukrainie jest szczególnie złożona. Odpowiedź na pytanie „kim jestem?” jest bardzo złożona. Tym bardziej na terenie badanym przez Olę Pavliuk, gdzie Polacy stanowią znikomy odsetek i żyją w dużym rozproszeniu.

Rozdział IV poświęcony jest rozważaniu terminu *Polonia* oraz zastosowanie go do badanego terenu (s. 189-198), który jest swoistym podsumowaniem dotyczącym problematyki tożsamościowej.

Analiza zaprezentowana w rozdziale V (s. 199-232) prezentuje ciekawy obraz wyborów, jakie daje wyobrażenie poszczególnym jednostkom. Warto zauważyć, że tożsamość jednostkowa na tych terenach jest płynna, często mało zrozumiana przez jej mieszkańców. Tradycja ciągłości została tam przerwana, rozdarta, przechowała się bardzo szczątkowo. Współcześnie na badanym terenie rodzi się nowy rodzaj polskości – adaptowanej z Polski, przywiezionej w gotowej postaci, przeniesionej tam przez telewizję lub Internet. Wzrost zainteresowania się Polską po 2007 roku to głównie czynnik ekonomiczny, tj.

możliwość otrzymania Karty Polaka, która daje duże możliwości, nie tylko podjęcia studiów w Polsce, ale także legalnej pracy, otrzymania stałego pobytu itd.

Ze względu na wymienione mechanizmy na Ukrainie wschodniej tworzy się nowa jakość identyfikacyjna jednostek i grup mniejszościowych co jest rezultatem braku jej ciągłości. W stosunku do polskiej mniejszości tego regionu należy stosować nowe podejścia i metody nauczania języka polskiego, a także wypracowywać model na ukształtowania przyszłego pokolenia Polaków z jasno określającymi wyróżnikami świadomości narodowej.

Moim zdaniem obecnie liderzy organizacji polskich na południowo-wschodniej Ukrainie mają niesłychanie trudny problem. Powinni oferować Polakom ze swojego regionu wszystkie możliwe wartości. Poszerzyć liczbę godzin nauczania języka polskiego na każdym szczeblu, częstsze prowadzenie atrakcyjnych konkursów, nauka wierszy, piosenek, stała praca z istniejącymi zespołami, oglądanie filmów polskich i ich omawianie, głośne czytanie polskich lektur itd. Warto zaznaczyć, że aby spełnić powyższą ofertę pomoc finansowa Senatu RP i Konsulatu RP w Charkowie jest stale udzielana. Nie jest to jednak zadanie proste. Rok 2014 był rokiem przełomowym dla Polaków na Ukrainie południowo-wschodniej. Z powodu wybuchu konfliktu zbrojnego od kwietnia tego roku mieszkańcy tych terenów, w tym mniejszość polska, rozpoczęli migrować na inne obszary Ukrainy lub za granicę. Konflikt ukraińsko-rosyjski był następstwem marcowych prorosyjskich wystąpień i kryzysu krymskiego, stanowiących odpowiedź na rewolucję Euromajdanu z lutego 2014 roku. Warto dodać, że mieszkańcy regionu zaczynają bardziej czuć się Ukraińcami, identyfikować się z ukraińską kulturą, i w wszystkim co jest przeciwstawne rosyjskiej, nie zważając na więzy krwi i inne czynniki subiektywne tożsamości. Potwierdzają to wypełnione ankiety zamieszczone w aneksie rozprawy doktorskiej.

Na Ukrainie południowo-wschodniej Polacy żyją w dużym rozproszeniu, chociażby samo dotarcie do tych jeszcze nie zrzeszonych osób o polskim pochodzeniu wymaga systematycznej pracy, warto również zauważyć, że często są to osoby starsze. Wraz z ich odejściem odejdzie także na zawsze wszystko co w pamięci było polskie. Przykładem mogą stać się Polacy w Bogatyriowie i Lucernie niedaleko Zaporoża, którzy pragną jak tylko można usłyszeć słowo polskie, wiedzą i manifestują, że są Polakami.

Dysertacja opatrzona jest mapami, wykresami i tabelami. Aneks zawiera: wybrane wypowiedzi respondentów, kwestionariusze, scany dokumentów z archiwów rodzinnych. Niezwykle interesujące są również odpowiedzi ankietowe, przynoszące różne, nieraz

nieoczekiwane i zaskakujące opisy dróg do polskiej tożsamości językowej, narodowej i kulturowej. Wpływa to na jej atrakcyjność dla czytelnika.

Nasuwają mi się następujące uwagi:

- 1) Autorka rozprawy dogłębnie opisuje definicje **tożsamości** w literaturze polskiej oraz zachodniej, o rosyjskich i ukraińskich badaczach wobec problemu tożsamości jedynie wspomniała. Zabrakło mi szerszego wyjaśnienia terminów, w języku ukraińskim: **ТОТОЖНІСТЬ, ТОЖСАМІСТЬ, САМІСТЬ, ІДЕНТИЧНІСТЬ**.
- 2) Dwa osobne podrozdziały traktowałabym jako jeden, mianowicie na (s. 158) brzmi pytanie *Czy wiesz skąd pochodzą twoi przodkowie*, które jest pochodne z poprzednim rozdziałem *Pochodzenie. Narodowość jako deklaracja* (s. 155-161).
- 3) Trudności interpretacyjne przedstawia chęć pokazania „polskiego domu” (s. 183) poprzez pamiętniki, listy. Co znaczy „polski dom?”, ale też określenie „tradycyjne potrawy wigilijne” (s. 168) zwłaszcza, że w różnych regionach polski potrawy wigilijne mają swoją specyfikę.
- 4) Termin **Polonia** o którym autorka pisze (s. 189-198) zamieniłabym na „polska mniejszość narodowa”, co ma uzasadnienie też w aspekcie prawnym. Ten rozdział jest mało uzasadniony i precyzyjny.

Oceniając przedłożoną do recenzji rozprawę pod względem materiałowym, faktograficznym, metodologicznym, wykorzystania literatury przedmiotu i pod względem osiągniętych rezultatów naukowych dotyczących opisu dylematów tożsamościowych mniejszości polskiej w Zaporoskiem pragnę stwierdzić, że rozprawa ta spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim. Autorka wykazała się dociekliwością, wyborem skutecznych metod badawczych, umiejętnością interpretacji zjawisk kulturowych, przyswojeniem metod i dorobku wcześniejszych badaczy. Rozprawa jest atrakcyjna dzięki licznym mapom, wykresom i tabelom. Wskazane w recenzji fragmenty budzące wątpliwości nie deprecjonują wartości rozprawy, a moja ocena przedstawionej do recenzji rozprawy mgr Olgi Pavliuk jest pozytywna.

Konkluzja

W konkluzji stwierdzam, że opiniowana rozprawa spełnia wymogi stawiane przed dysertacjami doktorskimi w art. 13 ustawy z dn. 14.03.2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach naukowych i tytule naukowym w zakresie sztuki i może być

podstawą do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Wnioskuje również o dopuszczenie
Olgi Pavliuk do kolejnego etapu przewodu doktorskiego.

Warszawa, 22.02.2018

dr hab. Helena Krasowska
prof. Instytutu Sławistyki PAN